

Židovsko-helénistická literatura mezi kolaborací a opozicí

1. Filón z Alexandrie

Události kolem Onésima jsou velmi příznačné. Mohl být dohnán ke svému gestu právě na základě znalostí křesťanských kázání. Ta však začínala přizpůsobovat své vlastní obsahy i vlastní formulace perspektivě velmi dlouhého očekávání, mnohem delšího, než měl na mysli autor *Prvního listu Korintským* (zahrnutého rovněž do pavlovského souboru), podle něhož “*podobá tohoto světa pomíjí*” (τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου παράγει, *to schéma tú kosmú tútú paragei*, *I Cor 7,31*). Je to proces, který snad můžeme postihnout i v určitých variantách od jednoho evangelia ke druhému, jako např. na proslulém seznamu “blahoslavenství”, v “kázání na hoře” (srov. s. 577).

Tyto texty ukazují, jak si v křesťanském myšlení klestila cestu vize sociálních vztahů, zčásti analogická ‘paternalistické’ vizi stoiků. Ke stoicismu se koneckonců ve stejném období hlásí i židovští myslitelé: především Filón (30 př. n. l. – 45 n. l.), největší postava židovsko-helénistické filozofie a vlivný představitel židovské obce v Alexandrii, který měl za hlavní pramen své inspirace zejména Poseidónia ve svém synkretistickém úsilí o smíření židovství a řecké filozofie. Stoické kořeny utváření Filónova světového názoru jasně vystupují z jeho raných filozofických pojednání, z nichž dvě, dochovaná pouze v arménském překladu – *Alexandros* a *O prozřetelnosti* –, rozvíjejí ústřední myšlenky stoicismu. Již v těchto prvních pracích – a potom i v celém dalším vývoji filozofického díla Filónova – je ústředním bodem jeho názorového pojetí stoická hypotéza o vesmíru jakožto obrovském živém organismu, v němž božstvo má stejnou funkci jako rozum v lidském těle. Božstvo je tedy ‘duchem světa’: “božský duch” (πνεῦμα, *pneuma*), který proudí z této “mysli” (νοῦς, *nús*), se šíří podle proměn “napětí” (τόνος, *tonos*) po celém přirozeném vesmíru, proniká dokonce (jako φύσις, *fysis*) až do rostlin; ve své nejrozvinutější podobě je toto božstvo světlem. V této veskrze živé přírodě se pojmy θεός (*theos*, “bůh”) a φύσις (*fysis*, “přirozenost”, “příroda”) stávají synonymy. Ve svých monografických pojednáních rozvádí Filón i specifické představy stoického myšlení, jako např. tu, která rozvíjí zásadu, že dokonale “ctnostné” je i “svobodné” (*O svobodě mravného člověka*). Blízkost k tématu typicky poseidóniovskému prozrazuje Filónovo pojednání *O snech* (5 kn.); podle Poseidónia “napětím se rozšířivší” mysl se nutně napojovala na svět snů a daimónů a zasahovala do něho (odtud pramení přijetí všeteckého umění mezi vědy). Toto je úskalí poseidóniovské nauky, o níž jsme z velké části informováni z Ciceronova spisu *O věštění* (*De divinatione*) – také zde byla východiskem nauka založená na imanentní představě kosmického souladu (συμπάθεια, *sympatheia*) a na přisuzování charakteru znakem (*signum*), jak se vyjádřil Cicero, všem jevům, a to i těm, jež se

**Židovské
myšlení
a stoicismus**

týkají snů (I, 118): “[...] ita a principio inchoatum esse mundum, ut certis rebus certa signa praecurrerent” (“[...] od prapočátku vesmír započal tím způsobem, že přesně určeným věcem předcházejí přesně určené znaky”).

Krise mezi židovskou a řeckou komunitou v Alexandrii

Jestliže tedy Filón zasvětil tak velkou část svého díla výkladu *Pentateuchu* – v němž je častým jevem typicky stoická alegorická interpretace –, odpovídá to jeho záměru osvojit si židovskou tradici v rámci systému odvozeného koncepčně od řeckého myšlení. Rovněž Filónův velmi rozsáhlý spis *O životě Mojžíšově* připomíná analogické pokusy z myšlenkové oblasti helénisticko-římské, jako byl Filostrátův *Život Apollónia z Tyan* či *Život Pýthagorův* od Porfyria. Je vskutku ironií historie, že tak velká vstřícnost a otevřenost vůči helénistické kultuře byla podrobena zkoušce za těžkých okolností, kdy bylo třeba reagovat na rozšiřování římské moci vůči významné židovské komunitě v Alexandrii. Filón vyrostl v Egyptě, nyní už římské provincii (od r. 31 př. n. l.), a byl jejím správcem povýšen do jezdeckého stavu, jenž byl podřízen přímo císaři. “*Aegyptum [...] iam inde a divo Augusto equites Romani obtinent loco regum*” – “*Egypt [...] mají již od zbožněného Augusta v rukou římských jezdců jako králové,*” říká Tacitus ve svých *Dějínách* (*Historiae*, I, 11). Tato nová situace uvedla největší komunitu židovské diaspory do přímého kontaktu s římskou mocí v její nejbrutálnější podobě. Nelze opomenout, že židovská populace usídlená v Egyptě dosahovala dohromady počtu jednoho miliónu osob (Filón, *Proti Flaccovi*, 55).

Především v Alexandrii vytvářela židovská komunita autonomní a dobře organizované společenství (πολίτευμα, *políteuma*), které sice nebylo vybaveno (kromě jednotlivých individuálních výjimek) alexandrijským “občanstvím”, což bylo výsadou komunity řecké, avšak mělo prestižní postavení, jež Claudius v *Listu Alexandrijským* (citovaném Ióséfem Fláviem, *Židovské starožitnosti*, XIX, 281) definuje jako “rovné občanské právo” (ἰση πολιτεία, *isé políteiá*). Po staletí spolu Židé a Řekové žili k oboplnnému prospěchu (dovoduje to např. tzv. *Aristeův list*). Někteří Židé dosáhli vysokého postavení. Tak např. Filónův bratr Alexandros Lýsimachos byl podle Ióséfa Flávia vysokým úředníkem (*Židovské starožitnosti*, XVIII, 259) a “nejbohatším člověkem v celé Alexandrii” (tamtéž, XX, 100); jeho syn Tiberios Alexandros, kterého Tacitus (*Historiae [Dějiny]*, I, 11) představuje přímo jako Egyptána – tak veliké bylo nyní jeho odcizení vlastnímu židovskému původu –, bude v kritickém roce čtyř císařů, tj. v r. 69 n. l., správcem Egypta (*Aegypti rector*). S náhlým příchodem římského panství se začala projevat a postupně i vyostřovat rivalita, především na straně neklidné řecké komunity, a to pro údajnou přízeň Římanů vůči komunitě židovské. Filón sám je dokladem příznivého klimatu panujícího zde za Augusta a Tiberia. Na druhé straně tlak ‘helénizovanějšího’ elementu židovské komunity na získání ‘řeckého’ občanství byl Řeky chápán jako ambiciózní první krok alexandrijských Židů k přímému dosažení občanství římského. Tuto situaci učinilo kritickou zavedení božského kultu osoby císařovy Caligulou pro všechny poddané (včetně Židů). To nemohlo nevyvolat reakci na židovské straně, i za cenu narušení v minulosti tak příznivého klimatu. Okolností, jež vedly v r. 38 n. l. ke střetu mezi řeckou komunitou, podporovanou římským správcem Avilliem Flaccem, a alexandrijskou židovskou menšinou, líčí Filón

Poselstvo u Caliguly

- **Filón z Alexandrie**

30 př. n. l. – 45 n. l., židovský teolog a filozof z Alexandrie. Dochovala se velká část jeho díla.

1. Filozofie: *O nezničitelnosti světa* (Περὶ ἀφθαρσίας κόσμου, *Peri afharsias kosmú*); *O prozřetelnosti* (Περὶ προνοίας, *Peri pronoiás*); *O svobodě mravného člověka* (Περὶ τοῦ πάντα σπουδαῖον εἶναι ἐλεύθερον, *Peri tú panta spúdaión einai eleutheron* = *O tom, že dokonale mravné je svobodné*); *Alexandros* (Ἀλέξανδρος).

2. Komentáře k *Pentateuchu*: *Alegorický výklad posvátných zákonů* (Νόμων ἱερῶν ἀλληγορίαι, *Nomón hierón allégoriai*); výklady *Genese* a *Exodu* (rozsáhlé části dochovány v arménském překladu); *O snech* (Περὶ τῶν ὀνειρώων, *Peri tón oneirón*).

3. Teologie: životopisy biblických patriarchů (dochovaly se životy Abrahámův a Josefův); *O Desateru* (Περὶ τῶν δέκα λογίων, *Peri tón deka logiíón*); *O zvláštních předpisech* (Περὶ τῶν ἐν μέρει διαταγμάτων, *Peri tón en merei diatagmatón*).

4. Historie a apologie: *O životě Mojžíšově* (Περὶ βίου Μωυσέως, *Peri biú Móyseós*); *Apologie* (Ἀπολογία, zlomky v Eusebiovi), *Proti Flaccovi* (Εἰς Φλάκκον, *Eis Flakkon*), který byl stížen smrtí, neboť pronásledoval Židy; *Poselstvo ke Gaiovi* (Πρεσβεία πρὸς Γάιον, *Presbeia pros Gaion*), o poselstvu do Říma k císaři Caligulovi.

- **Ióséfus Flávios**

1. stol. n. l., původem z Jeruzaléma, významný židovský dějepisec, za Flaviovců získal římské občanství. Autor díla *Válka židovská* (7 kn., v aramejštině, později přeloženo i do řečtiny (Ἱστορία Ἰουδαϊκοῦ πολέμου πρὸς Ῥωμαίους, *Historiá Iúdaikú polemú pros Rhómaiús*). Další díla: autobiografický *Život Jóséfův* (Ἰωσήφου βίος, *Ióséfú bios*), polemizující s Iústem z Tiberiady, autorem jiných židovských dějin; *Židovské starožitnosti* (Ἰουδαϊκὴ ἀρχαιολογία, *Iúdaiké archaiología*, 20 kn.), dějiny Židů od počátků až do doby Neronovy; apologie *Proti Apiónovi* (Πρὸς Ἀπίωνα, *Pros Apióna*).

v pamfletu *Proti Flaccovi*. Incident byl vyvolán špatným přijetím vládce Judeje Agrippy ze strany alexandrijských Řeků a následující iniciativou řecké komunity požadovat – aby se zavděčili Caligulovi – umístění císařovy sochy v každé synagoze. Sřetům, které byly doslova pogromem a jež následovaly poté, co se Židé odmítli podvolit této provokaci, měla být učiněna přítrž vysláním poselstva do Říma, které by jednalo přímo s císařem; skládalo se ze tří představitelů každé z obou komunit. Nejváženějším vyslancem židovského společenství byl Filón, komunity řecké pak Apión.¹

Ióséfus Flávios ve svých *Židovských starožitnostech* popisuje setkání této smíšené delegace s císařem. Jako první hovořil Apión, “který Židy velmi očernil, mimo jiné tvrzením, že zanedbávají patřičné pocty vůči císaři. Všichni ostatní poddaní – připojil – postavili oltáře a chrámy k jeho poctě, pouze Židé pokládali za nevhodné projevovat mu úctu v podobě soch a přisáhat v jeho jménu. Apión pokračoval v této argumentaci s úmyslem popudit ducha Gaiova [Caligulova]. Poté předstoupil před císaře Filón, hlava

Tvrdá reakce Caligulova

¹ “Adoptivní syn velkého Didyma” (jak nás informuje slovník *Súda*), gramatik a starožitník, mj. autor pěti knih *Dějin Egypta* (*Aigyptiaka*). Apión byl zuřivý antisemita; proti jeho spisům, které byly v Římě velmi rozšířeny a pravděpodobně z nich čerpal Tacitus ve svých *Dějínách* (*Historiae*, V, 2-10) při sestavování odbočky o počátcích Židů (*primordia Iudaeorum*), bylo namířeno historicko-apologetické dílo Ióséfa Flávia *Proti Apiónovi* (asi 94 n. l.).